

RATKO PERIĆ, *Svećenici glagoljaši na području BiH. Trista godina djelovanja (1551.-1851.)*, Crkva na kamenu, Mostar, 2016., 472 str.

Građu za knjigu s gornjim naslovom, koju je znanstvena, a i cjelokupna javnost dugo čekala, mostarski je biskup Ratko Perić prikupljao desetljećima, od svoga biskupskoga ređenja. Ovo će djelo u znanstvenim krugovima biti gotovo senzacija s obzirom na to da je crkvena povijest na prostoru Hercegovine i Bosne za mnoge već bila napisana, završena i zapečaćena, a u toj pisanoj povijesti svećenici glagoljaši, ako su uopće spominjani, redovito su sklanjani na periferiju ne samo društvenih nego i crkvenih zbivanja. Na povijesnu stvarnost i činjenice ova knjiga baca sasvim novo svjetlo, te se o ovdašnjoj prošlosti bez nje ništa više ozbiljno ne će moći pisati.

Na početku se nalazi *Uvodno slovo, Sadržaj, Kratice, Bibliografija*, a zatim autor prelazi na razradbu teme gdje se donose poglavlja: *Pojmovlje, Odnosi franjevačkoga i glagoljaškoga klera, Odgoj i izobrazba glagoljaša*, te kao kruna svega: *Životopisi glagoljaša*.

U *Uvodnome slovu* o ovim svećenicima autor iznosi: "Odlikovali su se redovitim dijeljenjem svetih sakramenata: krštenjem, vjenčanjem, opremom bolesnika, ispovijedanjem, slavljenjem Euharistije u onoj mjeri u kojoj su ih trebali i dopuštenje im davali biskupi apostolski vikari kao i župnici franjevci, osobito na tromeđi Livna, Duvna i Kupresa" (str. 6). O svećenicima glagoljašima, i to gotovo bez iznimke, redovito se govorilo kao o "polupismenim ljudima", a da se nisu navodili razlozi zašto nisu više djelovali na kulturnom području. Autor ove knjige o tomu kaže: "Rijetko je koji glagoljaš napisao kakvu knjigu ili brošuru, molitvenik ili pouku, katekizam. To ne znači da ih nije bilo za to sposobnih, nego nije bilo mogućnosti dati se na tako zahtjevan posao, niti je bilo lako naći novčana pokrića za njihovo tiskanje" (str. 7).

U prvom poglavlju s naslovom *Pojmovlje* autor obrađuje hrvatska pisma latinicu, glagoljicu i bosanicu, te pojmove: svećenici glagoljaši i svećenici latinaši. O glagoljici autor piše: "U početku je glagoljica imala 40, potom 38 slova. Svako slovo ima glasovnu i brojevnu vrijednost. Od 9. stoljeća u uporabi je obla, a od 12. stoljeća uglata glagoljica. Glagoljicom su na hrvatskom jeziku ispisani brojni spomenici, isprave i knjige, počevši od Bašćanske ploče (oko 1100. godine), Vinodolskoga zakonika (1288. godine), preko misalâ, brevijarâ, ritualâ, hagiografâ, zakonâ, statutâ, matičnih knjiga itd." (str. 30). U knjizi se, uz ostalo, o bosanici kaže:

"Glavnina slavenskih naroda piše ćirilicom, neki i ćirilicom i latinicom, a neki isključivo latinicom. Bosanica je nastala od ćirilice. Na hrvatske je prostore dospjela u 10. stoljeću iz Bugarske preko Srbije, formiravši se u zasebno pismo s primjesama glagoljice i latinice. Od bugarske i srpske ćirilice razlikuje se i oblikom i pravopisom. Brojni su spomenici ispisani bosanicom, a među najstarije ubraja se Humačka ploča (11.-12. st.), Povelja Kulina bana izdana Dubrovčanima (1189.), Miroslavljevo evanđelje (12. st.), Čajničko evanđelje (kraj 14. st.), Hvalov zbornik (iz 1404. godine) s tekstovima Novoga Zavjeta, dijelovima iz Staroga: Psalmima..., Poljički statut (iz 1440. godine) i dr. Franjevci Bosne Srebrene tiskali su oko 40 djela na ovom pismu od 16. do 18. stoljeća. Više stotina stećaka ima natpise na bosanici" (str. 30).

U drugom poglavlju s naslovom *Odnos franjevačkoga i glagoljaškoga klera* obrađeno je više tema. Počinje se s bulom pape Eugena IV. iz 1446. godine gdje autor, uz ostalo, kaže: "Bulom koju je papa Eugen IV. (1431.-1447.) izdao 1446. oci su franjevci postali vodeći, ali ne i isključivi pastoralni djelatnici na području Bosanskoga kraljevstva. Bilo je to koju godinu uoči njegove osmanlijske okupacije koja se zbila 1463. Tekst Papine povelje glasi: 'Do vrhunca dobrohotnosti i darežljivosti u dijeljenju prava Bosanskoj vikariji u dušobrižničkom djelu došao je Eugen IV. god. 1446. kada je čuo da u onim pokrajinama svjetovni svećenici nisu najboljega života, da čak neki iznose heretične stvari, a da, s druge strane, narod, osobito na granicama Mađarske i Transilvanije, želi franjevce za župnike'" (str. 35). O tomu autor dalje nastavlja: "Franjevci su se uspješno odupirali i protiv same pomisli, čak i kada bi Sveta Stolica iskazala namjeru, da se svjetovni svećenik imenuje samostalnim župnikom, kao što će se pokazati na više slučajeva iz 18. i 19. stoljeća na području franjevačke pastve.

Poduzimali bi sve kako ne bi došlo ne samo do uvođenja redovita pastoralnog svjetovnog klera na prostorima pod osmanlijskom okupacijom, nego ni do njegova povećanja. Manipulirali su i samim katoličkim pukom koji, tobože, želi samo redovnički kler, dok mu drugi svećenici nisu bili poželjni. No, da je stvarno stanje bilo sasvim drugačije, vidi se i iz činjenice da ondje gdje su po župama umjesto franjevaca bili svjetovni svećenici, nikada se nije dogodilo ni čulo da bi narod protjerao svjetovnoga svećenika te tražio franjevca. Nije se dakle radilo o isključivosti Božjega naroda nego o nedopustivoj manipulaciji njime" (str. 37). Dalje slijede naslovi: Pokušaj biskupa Danijela, 1551.; "Malobrojni svjetovni svećenici", 1609.; "Frenk popovi", 1616.; U Bosni nema svjetovnih svećenika, 1655.; Pokušaj biskupa Lišnjića, 1666.; Biskupi pootimaše župe, 1701.; Nastojanja biskupa Bijankovića; Sveta Stolica želi svjetovnoga svećenika za biskupa, 1740.; Preporuka provincijala Lastrića, 1742.; Na-

redba biskupa Dragičevića, 1749.; Biskup Dragičević o rastu svjetovnog klera, 1750.; Svjetovni svećenik u Kreševu?, 1757.; Svjetovni svećenik u Veljacima - Ljubuški, 1760.; Dragičevićeva naredba svjetovnim svećenicima, 1762.; Sveta Stolica želi svjetovnoga svećenika za biskupa, 1765.; Svjetovnim klericima nema mjesta u Bosni, 1768.; Biskup Hiljić zastavlja rast glagoljaša, 1808.; Duvanjski "knezovi" Svetoj Stolici, 1808.; Miletićev popis svećenika glagoljaša u Apostolskom vikarijatu, 1824.

Treće poglavlje nosi naslov *Odgoj i izobrazba glagoljaškoga klera*. Najprije se govori o razdoblju kada su se svećenički kandidati za svećeništvo pripremali kod župnika, a onda se prelazi na sjemeništa za odgoj glagoljaša. Pod ovim drugim naslovom govori se o Lišnjićevu sjemeništu u Makarskoj, zatim o Oratoriju sv. Filipa Nerija u Splitu i u Brelima, pa o Zadarskom glagoljskom sjemeništu, te na kraju o Glagoljskom sjemeništu u Priku kod Omiša. S ovim završava uvodni i objasnidbeni dio knjige, te se u četvrtom poglavlju prelazi na životopise svećenika glagoljaša.

Autor o svakom pojedinom svećeniku glagoljašu donosi sve podatke do kojih je uspio doći uz kratke komentare nekih činjenica i dokumenata. Zanimljivo je pratiti događanja u vezi s Mladom Misom svećenika glagoljaša u Vinici o čemu autor kaže: "Apostolski vikar u Bosni biskup Hiljić 1808. godine zabranjuje slaviti Mladu Misu novoređenima don Tadiji Čaliću i don Josipu Lučiću iz Vinice, 'jer nitko ne poznaje glagoljaške liturgije'. A on ne trpi 'da netko dolazi iz Dalmacije asistirati tim glagoljaškim mladomisnicima'. Don Tadija je te godine bio zaređen za svećenika te je trebao proslaviti mladomisničku radost u Vinici. Međutim, biskup fra Grgo Hiljić, otprije poznat kao onaj kojemu glagoljaši nisu bili mili, bio je protiv toga. Svoje pismo upućeno franjevcu u Livnu, 2. rujna 1808. ovako zaključuje o ovoj dvojici mladomisnika: 'Stoga oba mi imaju poslati svjedodžbu o naučenim ceremonijama, pa neka dolje sveščaju, bit će mnogo bolje. I kažite im da im je to sve zaludu, jer se nikada ne će moći uložiti u službu puku; a kada bi mene poslušali, te bili latinski svećenici, bili bi čestiti: niti će se više i jedan za moga života rediti svećenik glagoljaš: to im očito svima kažite da se ne zavaravaju'" (str. 142).

Govoreći o svećeniku glagoljašu don Tomi Dubravčeviću autor navodi potpuno suprotan primjer gdje se biskup Dragičević založio za ovoga svećenika. "Biskup Dragičević nije štedio pohvalnih riječi pred Svetom Stolicom ističući don Tomin dušobrižnički rad u Velikoj. Bio je kapelan župniku franjevcu. 'Biskup je Dragičević osobno, prigodimice, hvalio svaki uspjeh svjetovnih svećenika, kao što je, na primjer, bio pohvalio don Tomu Dubravčevića čijim su se radom uvelike okoristili vjernici u

Velikoj (danas župa Plehan)', svjedoči dr. Zvonimir Baotić. Biskup Dragičević 24. rujna 1753. piše: 'Imam jednoga drugog svećenika, prezbitera ilirskoga obreda, po imenu Don Tomu Dubravčevića, koji boravi u župi Velikoj, podložnoj ocima samostana u Sutjesci, kojega sam ja zaredio isto tako *ad titulum Missionis* (= na naslov misije), koji je, suprotno rečenom [don Anti Pezanoviću], doista dobar sluga Božji. I ovaj je koristan, po onome što se do sada vidjelo, toliko potreban u onom kršćanluku, postavio sam ga sa svojom iskaznicom misionara u onom kraju. Ovaj siromašak, međutim, ne imajući još ništa svoga, nemajući nikakva načina za sada da stekne drugo svojim trudom, osim koje Mise, i to iz ruke župnika, kada bi Vaše Uzoritosti htjele odobriti, ne bih propustio zamoliti ih da mu što god doznače; ako ne koliko jednomu apostolskom misionaru, barem polovicu, ili jednu trećinu, da se može nekako snaći u svojoj službi'" (str. 179-180).

Govoreći o don Miji Grbavcu iz Dobroga Sela iz 17. stoljeća autor daje ovaj aktualan komentar: "Kakve su ovo hrvatske i katoličke grude koje ne drže jednako do svoga don Mije kao i do svoga fra Mije, koje u svojim dobrim selima i gradcima ne trpe na isti način biskupijskoga svećenika kao i redovnika franjevca? Kako to taj vjekovni mentalitet i ta ljudska vjerska psihologija poima Kristovu Katoličku Crkvu pa se ne pružaju jednaka mjesta i fra Franji i don Franji u ovom prostoru kada i jedan i drugi govore istim hrvatskim jezikom, rođeni u istoj župi i selu, čak od iste majke hrvatske u istoj obitelji, odgajani istim vjeronaukom, hranjeni istim sakramentima, mučeni na istim mučilima dušmanskim? Otkuda se u toj i takvoj zemlji namnoži toliko protuevandeoskoga duha među sinovima Crkve koji se, kroz tolika stoljeća, suprotstavljahu članovima jednoga klera samo zato što ne nose bijelo oko pasa, nego bijelo oko vrata? Suprotstavljahu se uspješno čak i s pomoću protukršćanske turske ili domaće komunističke ruke spremni na svaku zloporabu do svoje uporabe župe - *per abusum ad usum*" (str. 204-205).

Uza životopis don Grge Kardumovića vezana je jedna veoma zanimljiva zgodica o kojoj autor kaže: "Godine 1710. u Rošku Polju mjesni turski zapovjednik Ahmet Izakagić, moli makarskoga biskupa Bijankovića, pod čijom je jurisdikcijom bio i zapadni dio Hercegovine s duvanjskim krajem, da odškoluje jednoga kandidata za svećenika, na njegov (Izakagićev) trošak! [...] O ovome biskup 12. prosinca 1707. piše Kongregaciji za širenje vjere: 'Za vrijeme ovoga mog boravka dospjelo mi je u ruke pismo turskoga upravitelja i zapovjednika u selu Roško Polje, u kojem mi preporučuje Grgu Kardubovića, sina jednoga njegova kmeta, da mu podijelim svete redove i učinim ga svećenikom, kako bi ovi ljudi imali svakoga zapovijedanog blagdana Misu i da bi se ovdje zadržao da kršćansku djecu i drugu njegovu djecu uči čitati i pisati na ilirskom jeziku

sv. Jeronima, te da bih ja svake godine morao doći i ondje blagosloviti polje i prekoriti one kršćane koji ne udovoljavaju nedjeljnoj obvezi žita te da se on obvezuje, iako Turčin, poslati dobra konja u pomoć gradnje nove crkve sv. Marka u Makarskoj. Ja sam mu odgovorio pismom vrlo učtivim da ću nastojati udovoljiti njegovoj želji u svoje vrijeme, i nastojat ću da bude utješeno; poslao sam mu četiri paketa šećera i četiri vijenca smokava.' Obećano - ispunjeno! Bijanković je primio Grgu u školu iste te 1707. godine" (str. 243-244).

Pišući o jednom nesvakidašnjem barbarskom činu koji su učinili neki mještani Širokoga Brijega s grobom don Marka Pavkovića, autor citira fra Leona Petrovića koji kaže: "Na groblju se nije raspoznavao grob Don Marka Pavkovića. Istom pred koji mjesec dana [1939.] neki ljudi, pukim slučajem, otvoriše jedan grob u kojemu su našli dobro sačuvane ostatke svećeničkih haljina, stole i misnice, u koje je pokojnik bio obučen i pokopan. Komade su donijeli Franjevcima na Široki brijeg, da se i oni osvjedoče, da su komadi misničkog odijela. Bila je nakana da se fotografski snimi sav nalaz netaknut, ali je to bilo nemoguće, budući da su upravo barbarskim načinom isprevtali sve kosti i onda grob na brzu ruku zatrpali. Grobnicu je Don Marko za života dao lijepo ozidati i svoditi. Računao je, da se za to ne će niko drugi pobrinuti poslije njegove smrti. Na križu, koji je od mekoga kamena, ne zapaža se nikakav natpis. Vidi se samo reljef dvaju križeva, koji su unakrst usječeni na grobnom križu" (str. 316). Uz opis ovoga nemila događaja biskup postavlja nekoliko pitanja: "Zašto su ljudi 1939. godine, s obzirom na pokojnoga don Marka Pavkovića, onako 'upravo barbarskim načinom isprevtali sve kosti i onda grob na brzu ruku zatrpali'? Komu je do toga stalo i kako se to moglo tako nekažnjeno učiniti? A sve se otpočelo raditi po crkvenom dopuštenju! I o svemu obaviješteni franjevci na Širokom Brijegu" (str. 317).

U ovom prikazu vrijedno je posebno istaknuti don Jakova Perkovića koji je ušao među književnike BiH napisavši nekoliko zapaženih djela. Autor o tomu kaže: "Ivan Kukuljević Sakcinski (1816.-1889.) donosi prva tri djela koja je napisao Jakov Perković, 'kapelan duvanjski'.

Kratko izkazanje života, pokore, smrti i čudesa sv. Jakova Pustinjaka, Dubrovnik, 1808., 31 stranica. Kratko iskazanje posvetio je 'pričasnemu i pripoklonitomu ocu poštovanomu fra Josipu Iviću iz Duvna d(on) Jakov Perković poklon, pozdrav i ljubav'.

Devetice bogoljubnih priprava za štovati svetkovine, Dubrovnik, 1808. One pokazuju svećenikovu sposobnost i hrabrost pisanja i objavljivanja.

Pet razsudjenja sv. apostolskoga sidališta varhu pet dogodjaja podloženi sudu sv. otca pape, Dubrovnik, 1809.

Devetice bogoljubne od Jakova Perkovića iz Duvna, Dubrovnik, 1818. Ovo je uglavnom drugo izdanje. Ovima Alilović dodaje i četvrto djelo: *Izabrani spisi*, Sarajevo, 1956." (str. 334, 336).

Više nemoguća negoli nevjerojatna priča isplela se oko groba don Mije Vuletića u Donjem Crnču. Autor citira fra Leona Petrovića koji 1939. godine u mostarskoj franjevačkoj *Kršćanskoj obitelji* piše: "Don Mijo je za života dao sebi ozidati grobnicu. Njegov je grob bio netaknut sve do godine 1899. Te je godine u njegov grob pokopan neki Jure Zeljko, a god. 1933. Ivan Zeljko sin Jurin. Kod ovoga neljepoga čina, prekopavanja svećeničkoga groba, lijepo je to, da je na grobu postavljen nov križ sa lijepim natpisom: »Ovdje p(očiva) t(ijelo) Zeljko Domina, svećeničkoga reda«. Tako se barem zna, da u tom grobu leže zemni ostatci našega Don Mije.' Petrović dalje nastavlja: 'Od mjesnog puka niko ne zna - ni njegova rodbina - za pravo ime Don Mijino, samo znadu, da su ga zvali Domin (*Dominus*), te stoga misle, da mu je ime bilo Domin (»Dominik«).' Grob don Mije ili *Domina* ili *Dominusa*, odakle je i sam naziv 'don', čudnom akrobacijom pretvorit će se u grob 'fra Dominika Zeljke', odnosno u 'Fratarski grob'" (str. 412).

Iza opširnih životopisa svećenika glagoljaša autor donosi životopise trojice bogoslova glagoljaša. Uz ime jednoga od njih, Marka Budimira, vezano je više nepoznanica pa autor kaže: "Ne znamo da je biskup Dragičević poslao ijednoga kandidata na studij u Italiju da postane biskupijski svećenik. Pretpostavljamo da nije poslao ni Marka Budimira u Rim, niti je ovaj otišao u pratnji svoga strica don Ante sa znanjem biskupa vikara. Jer kada takav pripravnik završi studij na latinskom jeziku u Rimu, zaredi se za svećenika i vrati se u domovinu, odnosno u Bosanski vikarijat, valjalo mu je naći dušobrižničko mjesto. A za latinaše nije bilo mjesta, jer su župe bile nedjeljive i jer su latinaši u svemu, osobito u studiju, bili ravnopravni sa župnicima franjevcima, osim u župama koje su bile pastoralni monopol redovnika. Marko je mogao pristati da bude kapelan svomu stricu, također kapelanu, što je vrlo teško vjerovati. Stoga je biskup Dragičević mogao tražiti načina da ne odgovori pozitivno na don Antinu molbu s obzirom na slanje njegova nećaka Marka na studij u Rim. Uostalom i sama je Kongregacija stavila vikara fra Pavu na kušnju kada je zaželjela da on preporuči i odobri školovanje i, naravno, da mu on osigura sutrašnje djelovanje. A to je bilo previše očekivati od fra Pave, biskupa vikara, koji je i sam bio sa svojim "ordinarijatom" u provincijalatu u Fojnici. Čemu množiti svjetovne svećenike kada je bilo dostatno franjevačkih!?" (str. 432).

Nakon životopisa više svećenika glagoljaša doneseno je poneko njihovo pismo ili pismo u vezi s njima, u dva stupca: u ondašnjem hrvatskom i u današnjem hrvatskom jeziku. Ili prijevod s latinskoga. Biskup na početku iskreno priznaje da ima još mnoštvo gradiva koje bi bilo vrijedno obraditi. "Svako je ljudsko djelo nedovršeno, a ovo pogotovo. Gradiva bi se još moglo naći, osobito u Splitskom arhivu. Neka se toga posla late mlađi naraštaji. Bila ova monografija poticajna drugima da nastave gdje se stalo, odnosno da obrade i javnosti predstave one svećenike glagoljaše o kojima nismo našli nikakvih podataka.

Glagoljašima vječni mir u Bogu, a njihovim daljnjim proučavateljima blagoslov od Boga!" (str. 8).

Božo Goluža